

A RÉGI PROTESTÁNS FŐISKOLAI KÖNYVTÁRAK JELENTŐSÉGE.*

A protestáns főiskolák négyszáz év óta állandó világítótoronyok voltak a magyar közművelődés életében. És a tanintézetek számának, különféle típusainak elszaporodása dacára azok még ma is. Hevesebben dobog a szívünk és büszke fénnyel ragyog az arcunk, ha Debrecen, Sárospatak, Pápa, Máramarossziget, Eperjes, Kolozsvár, Szászváros, Nagyenyed, Székelyudvarhely és a többi nagyírú főiskolára gondolunk, melyek századokon át formálták, csiszolták és teremtették a magyar szellemi életet, hogy olyan legyen, amilyen ma. Ha a külföld patinás ősi iskolavárosaiban megfordulunk, nincs okunk szégyenkezni, hogy újoncok vagyunk, jóleső meglepéssel mutathatunk rá, hogy nekünk is megvannak a magyar Wittenbergjeink, Halleink, Heidelbergjeink és Genfjeink. Nem olyan nagyok, mint amazok, bizonyosan nem is oly ismertek és egyetemes hatásaikban amazokkal nem versenyezhetők, de nem sokkal újabb keletűek, ugyanolyan célra törők, az egyetemes kultúráramlatokkal becsületesen lépést tartó, egy nemzet életét mélységesen alakítani tudó s éppen ezért nekünk hasonlóan drága intézmények. A nemzedékek, melyek tanításaikból éltek, már régen a történeleméi, a nagyoknak is, kik a tömegből kiemelkedtek, már csak emlékezetük virít, a halhatatlan pedagógusok belepatinásodtak az egyes iskolák szellemi köveibe, az országvezető neveltek pedig a szomorú magyar annalesek lapjairól kiáltanak felénk, mindmegannyi bizonyágtétel a protestáns főiskolák hatóereje mellett, de a legbeszédesebben és a legcsalhatatlanabban mégis azok a könyvek, tárgyak hirdetik protestáns főiskoláink messzeható dicsőségét, amelyek századok gyűjtéséből

* A m. könyvtárosok és levéltárosok országos kongresszusán 1936. okt. 3-án tartott felolvasás.

felhalmozódtak a régi protestáns könyvtárakban s ma a magyar szellemi élet legértékesebb alkotóelemei.

E főiskolai könyvtárak jelentőségéről akarok itt röviden összefoglaló képet adni.

A Magyar Minerva Nagy-Magyarország összes könyvtárai-ról kiadott 1912. évi utolsó kötetében 64 protestáns könyvtárat sorolt föl, amelyek közül Trianon elszakított tőlünk éppen 32-t. E könyvtárakban a Magyar Minerva szerint 1,536.000 darab könyv volt, a csonkaország protestáns könyvtáraiban visszamaradt kb. 763.000 kötet. Ha a megmaradt protestáns könyvtárak évi gyarapodását átlagosan másfélszázalékra becsüljük, hazai könyvtáraink könyvállománya jelenleg kb. 1,050.000 kötet könyv. Olyan imponáló szám, amely előtt csodálkozással kell megállanunk. A Magyar Minerva azonos évi adatai szerint a hazai katolikus könyvtárak összlétszáma 1912-ben 190 könyvtár volt, ezekből elvesztettünk 92-t, megmaradt 98. Nagy-Magyarország összes katolikus könyvtárainak a könyvállománya 1,922.000 kötetre volt tehető, amely számból a visszamaradt 98 könyvtár 1,156.000 kötetet ölel föl. Az évi gyarapodást itt is másfélszázalékban tételezván föl, a katolikus könyvtárak mai könyvállománya 1,570.000 kötet lehet, 520.000 kötetel több, mint a protestáns könyvtáraké. Tekintettel azonban arra, hogy e könyvállomány 98 könyvtár között oszlik meg, míg a protestáns könyvtáraké csak 32 között, teljes tárgyilagossággal megállapíthatjuk, hogy az arányszám a protestánsok javára kedvezőbb. De e jelenségnek megvan a maga természetes oka. És ez az ok egyszerűen abban található föl, hogy a nagy protestáns könyvtárak régebbi alapításúak, mint a katolikus könyvtárak. Az esztergomi főszékesegyház és a pannonhalmi rend könyvtárának a régiségével természetesen egy sem versenyezhetik, de régiségben az összes többit felülmúlják. Szemléltesse ezt egy kis áttekintés: a XVI. század 30-as éveiben alakultak ki a következő protestáns könyvtárak: Csonka-Magyarország területén Sárospatak, Pápa, Debrecen, a soproni ág. ev. líceum könyvtára, az elszakított területen a besztercebányai ág. ev. algimnázium, az eperjesi ev. kollégium könyvtára, a mármaroszigeti ref. líceumi könyvtár, a szászvárosi ref. kollégium könyvtára. A XVI. század közepéről való a miskolci ref. gimnázium könyvtára, a brassói ág. ev. főgimnázium

könyvtára, 1592-ből a nagyszzebeni ág. ev. főgimnáziumi könyvtár, 1600 körül keletkezett a nagykőrösi ref. főgimnáziumi könyvtár, 1622-ben a nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtára, csaknem azonos időből a zilahi ref. kollégium könyvtára, a XVII. század közepén jelenik meg először a kolozsvári ref. kollégiumi könyvtár, a medgyesi ág. ev. főgimnázium könyvtára és 1670 körül a székelyudvarhelyi ref. kollégium könyvtára. Ez összesen 17 könyvtár, mely alapítását a XVI. és XVII. századra viszi vissza. Roppant nagyfontosságú tény ez, mert nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a könyvnyomtatás nagyobb méretű kibontakozása ezeket a könyvtárakat már készen találja s a nemes tudományos versengés az iskolai vezetőket arra ösztökéli, hogy mindent összegyűjtsenek, ami még föllelhető, vagy aminek kutató és nevelő munkájuk közben hasznát vehetik. Ám vannak dolgok, amik többé már rájuk nézve sem érhetőek el. Vagy amiknek forrongó korokban nem sok hasznát látják, holott ha kiterjesztették volna rá figyelmüket, ma óriási nyeresége adódhatnék belőle nemcsak a magyar, hanem az egyetemes kultúrának is. Ilyenek voltak pl. az ősnymtatványok. A XVI. század közepéig éppen egy évszázad telt el a könyvnyomtatás feltalálása óta s így a könyvnyomtatás első rendkívül ritka és becses termékei többé nem voltak protestáns őseink számára föllelhetőek. Azokra ráültek más szerencsésebb nemzetek könyvtárai és magánosai s hazai protestáns könyvtárainkba azokból csak foszlányok jutottak el. Valószínű, hogy protestáns eleinknek anyagi eszközeik sem igen voltak ezek megszerzésére, de az is lehet, hogy gyűjtési érdeklődésük körén kívül esett a vulgata bibliai szöveg, a klasszikusok és más világi tárgyú első termékek fölvásárlása; tény az, hogy a protestáns könyvtárak hatalmas és a katolikusok könyvanyagához viszonyítva aránytalanul nagyobb könyvtári állományában igen kevés az 1500-ig bezárólag megjelent ősnymtatványok száma. A csonkaország területén összesen kb. 250 darab, amely a megszállott területen található ősnymtatványokkal együtt sem megy föl többre 400 darabnál. Ebből is majdnem 150 kötet a debreceni ref. főiskolai könyvtárra esik. Mily bámulatos gazdagságot tüntetnek fel ezzel szemben a katolikus könyvtárak! Az 1912. évi kimutatás szerint a katolikus könyvtárak 3031 ősnymtatvánnyal rendelkeztek. E tömegeből megmaradt 2016 kötet

elveszett 1015 kötet. Legyen bár, hogy e rengeteg ősnymtatvány-nak nagyobb fele Vulgata-kiadás, vagy a misekönyvek hosszú sora, fölbecsülhetetlen értéke akkor sem csökken és e tekintetben a protestánsok kétségtelenül alól maradnak a nemes versengésben. Az ősnymtatványok kvalitatív és időbeli megoszlása azonban nem mutat ilyen kedvezőtlen képet a protestánsok hátrányára. A protestáns könyvtárakban őrzött ősnymtatványok ugyanis 1469-től kezdődnek, tartalmilag a legérdekesebb és legszerencsésebb megoszlásúak és elégségesek arra, hogy nagyszerűen szemléltessék a könyvnyomtatás bámulatatos haladását, valamint a mindenkori tudós haladás iránt megmutatkozó protestáns érdeklődést. Hozzátehetem még, hogy a protestáns könyvtárak ősnymtatvány-anyaga igen szerencsésen kiegészíti a magyar őrizésben levő egész ősnymtatvány-anyagot és vannak közöttük jelentős számban darabok, melyek magyar földön az illető kiadvány egyetlen példányai. Szép számmal akadnak soraikban a könyvornamentika remekbe készült darabjai is.

Nagyarányú eltolódást találunk protestáns könyvtáraink javára a XVI. század termékeinél. Ez a kor igazán az ő idejük. Az előreformáció és a humanizmus irodalma a legintenzívebben érdekelte a protestantizmus vezetőit s ily irányban mindent felkutattak, ami módjukban állott. Ha az ősnymtatványok záróidejét kitolnók 1526-ig, a mohácsi vészig, hatalmasan felduzzadna a protestáns könyvtárak ősnymtatvány-anyaga, de hát ez ma már nem indokolt. Elég tekintélyes és belsőleg roppant értékes a protestáns könyvtárak kódex-állománya is. Közismert a sárospataki ref. főiskola könyvtárában őrzött lengyel biblia kézírata, de éppily jelentős az a X. századból származó énekeskönyvi töredék is, melyet a debreceni ref. főiskola nagy könyvtárában újabban sikerült fölfedezni. XIV—XV. századi misszálék, vulgátaszövegek, klasszikus, jogi, vallásos tárgyú kéziratok, térképek, herbáriumok egykorú színezéssel és a magyar irodalom ősi nyelvémlékeit tartalmazó kézíratos szövegek hangos harsonái a protestáns könyvtárak kultúragyűjtő és kultúrafejlesztő szeretetének.

A reformáció gazdag és versenyen kívül álló irodalma egyenesen nélkülözhetlenné válik a protestantizmus számára s jelszó lesz: gyűjteni mindent, ami a megreformált hit erősítésére, védelmére, közérthető kifejtésére vonatkozik. E tekintetben közvetlen

ismereteim vannak a legnagyobb hazai protestáns könyvtár, a debreceni ref. főiskola könyvtárának állománygazdagságáról és elmondhatom, hogy összes hazai könyvtáraink között versenyen kívül áll. Ha pedig e gazdagsághoz hozzáveszem még azokat a nagyértékű kincseket is, amelyeket a többi nagy hazai protestáns főiskolai könyvtárak jelentenek, olyan bőséges együttes anyaga kerül össze a reformáció irodalmának, amely megindokolja a hazai protestantizmus rendkívül előkelő szerepét és részvételét a magyar közművelődés életében.

A reformáció széles e világon és hazánkban is megindította a nemzeti irodalom kifejlődését. Ez irodalom művelésében és terjesztésében a hazai protestánsoknak oroszlánrészüik volt. Voltaképpen ez tette iskoláikat is a hazai művelődés nélkülözhetetlen tényezőivé. Kezébe adni a bibliát a népnek, hogy olvassa, majd ellátni egyéb szükséges lelki táplálékkal is: e célkitűzésben adva van nemzeti irodalmunk szinte minden első megnyilatkozása. A reformáció első évtizedeitől kezdve tömött sorokban indulnak a protestáns iskolák végzett diákjai messzi külföldre és a debreceni ref. főiskola könyvtára a wittenbergi burszában megható emléket őriz annak a sokszáz szellemi harcosnak, kik a wittenbergi egyetemen tökéletesítették tudásukat, hogy hazajövéen, kiváló irányítói legyenek nemcsak egyházuknak, hanem a magyarság szellemi életének is. A XVII. századtól kezdve aztán kiszélesedik a kör és a végzett magyar protestáns diákok a német egyetemek mellett a belga, svájci, angol és főképp holland egyetemeket lepik el csapatostul, hol nemcsak méltóan viselkednek, hanem okleveleket is szereznek, irodalmilag is működnek s a külföldi könyvtermelés egészen kivételes értékei megszerzésével és hazahozásával gyarapítják az itthoni szellemi élet értékeit. Különösen jelentős volt, hogy diákjaink érdeklődése a szellemi vezetés élére került és a könyvprodukciónban világhírű nyomdái révén az első helyen haladó Hollandia felé irányult, mert így olyan szellemi kincsekhez juttatták a magyarságot, amely maradvány és halhatatlan. Ez a helyzet és a fent felsorolt körülmények megmagyarázzák, hogy protestáns főiskolai könyvtáraink miért olyan gazdagok hungarikumokban és miért van az, hogy a protestáns főiskolai könyvtárak hungarika-gyűjteményei s ezen belül is unikum-gyűjteményei olyan nélkülözhetetlenek és sohasem lesz-

nek pótolhatók. Nagyon merész itt percentuális számokkal dolgozni, de amint én látom, a SZABÓ-SZTRIPSZKY-féle régi magyar könyvtári anyagból az állománynak majdnem a fele az, amely protestáns könyvtárainkban is megvan és az unikumok száma felülhaladja a 400 darabot.

A tömeges, de mindig szelekción alapuló külföldi tanuláshoz eredménye lett, hogy protestáns könyvtáraink hozzájutottak az egykorú külföldi könyvtermelés legdrágább és legértékesebb darabjaihoz és meg tudták szerezni mindazt, ami a nívómaradást jelentette. Így jutottak el hazánkba azok a fölöttébb szép és drága kiállítású növénytanok, térképek, csillagászati művek, amelyekhez hasonló gazdagságot aligha mutathatnak fel más magyar könyvtárak. E tekintetben biztos ismeretem csak a debreceni ref. főiskolai nagykönyvtár anyagáról van, amelynek ilyirányú szédületes gazdagsága a külföldi szakembert is csodálatra ragadja. Ami szép és nagyszerű elképzelhető, peregrinusaink mind összegyűjtötték és felhalmozták. Hiszem, hogy többi protestáns főiskolai könyvtáraink is megfelelő szép anyaggal rendelkeznek e gyűjtési körből, hiszen diákjainkat ugyanazon szellemi áramlatok hajtották és irányították. A térképek mellett megjelennek a földgömbök is és a debreceni, valamint a sárospataki főiskolák múzeumai rendelkeznek 1705-ből származó hollandus készítésű földgömbökkel. Talán a reáliák ilyen gazdagsága ösztökélhette a praktikus szükséglet mellett a debreceni ref. főiskola ifjúságának egy részét is, hogy társulatba tömörülve megalkossa a rézmetszők társaságát s a XVIII. század közepétől kezdve kifejlessze a szépmesterségnek olyan gazdag virágzását, amilyennel más közület és főiskola hazánkban nem rendelkezik. E társaság eredeti emlékei, rézmetszetű táblái és kéziratjai a debreceni főiskola könyvtárában őriztetnek.

Protestáns főiskoláink ősidőktől fogva melegágyai voltak a megalkuvást nem ismerő hazafias szellemnek. Istenszeretet, hazaszeretet és emberszeretet volt az állandó jelszó és az iskola egész élete, nevelési rendszere ekörül forgott. Az Istenszeretet bizonyossága volt az evangéliumi vallásosság, mely a legnehezebb időkben is mindig megtalálta az útját a fennmaradásnak, a megújulásnak. Érintésére emberszívek nyitak meg áldozatos cselekvésre, mint a Mózes vesszeje érintésétől a pusztai kőszikla s az eredmény az

lett, hogy hordták az értékeket drága ajándékképpen a protestáns almamaterék falai közé. Ez ajándékok megmaradt drága emlékei a könyvek és múzeális letétek, melyek a protestáns könyvtárak gyarapodásának mindig legbővizűbb forrásai voltak. Családi bibliák, énekeskönyvek a legszebb kötésekben, eredeti dedikációkkal, templomi relikviák, melyek a hithű kegyesség bizonyítékai voltak, gyűltek halomra s képzelhető, mennyivel szegényebb volna a magyar élet, ha protestáns főiskolai könyvtáraink és múzeumaink őrizése nélkül mindezek megsemmisültek volna! A tudós érdeklődés és a kegyesség összműködésének tulajdonítható, hogy a debreceni ref. főiskolai nagykönyvtárnak van ma az országban a leggazdagabb bibliagyűjteménye, kb. háromszáz-féle nyelvű biblia.

A hazaszeretet élő gyakorlása eredményezte, hogy protestáns főiskolai székhelyeink nem egyszer a magyar sorstragédiák központjaivá váltak. Törökmegszállás, németdúlás, oláh martalócok vandalizmusa, kuruc-labanc mérkőzés és végül az 1848—49-i szabadságharc eseményei az említett székhelyeket a legközelebről érintették s alkalmul szolgáltak sok-sok fájdalmasan érdekes szellemi megnyilatkozásra és gyűjtési ág kifejlődésére. Az állandó és egyetemes jellegű érdeklődés mellett ez a különös helyzet okozta, hogy protestáns főiskolai könyvtáraink telvék a hazai történelemre vonatkozó rendkívül becses eredeti forrásanyaggal, oklevelekkel, nemeslevelekkel, céhemlékekkel, egykorú újságokkal, röpiratokkal és naplókcal, továbbá a mindenkori eseményekre vonatkozó nyomtatott termékek gazdagságával. De nem becsülhető le, sőt éppen a legmagasabbra értékelendő az a bő választék is, melyet a magyar érdeklődés és szorgalom a világtörténet hazánkon kívül eső folyamatára nézve is felhalmozott. E gyűjtési körből is ismerem a debreceni ref. főiskolai könyvtár mesés gazdagságát s mondhatom, hogy tanulságos példájául szolgál a minta könyvgyűjtésnek.

A protestantizmust bizonyos ridegséggel szokták vádolni a képzőművészetek termékeinek a felkarolása és művelése irányában. Nos, hogy e vád mennyire alaptalan, protestáns könyvtáraink példája ékesen bizonyítja. Gyönyörű és hatalmas metszetgyűjtemények, amelyeknek darabjai között képviselve vannak a világ első művészei, őriztetnek protestáns könyvtáraink anyagá-

ban s például a sárospataki főiskolai könyvtár metszetgyűjteményének a zöme KAZINCZY FERENC tulajdonából való. HOLBEIN, DÜRER, CRANACH, SPRINGINKLEE, RUBENS metszette lapokkal és művekkel a debreceni ref. főiskola könyvtára bőven szolgálhat. A rézmetszés terén szinte minden nevesebb irány és rézmetszőművész képviselve van. Olaszok, franciák, hollandusok, angolok és németek. Nem hiányoznak természetesen a magyarok sem. Debrecenben bőven van képviselve az ábrázolóművészetnek egy igen érdekes neme is, a XVIII. század végéről és a XIX. első feléből a szabadkézi, valamint az iparművészeti rajzolásnak az a szakasza, amely SÁRVÁRI PÁL, KISS SÁMUEL, BEREKSZÁSI PÉTER működéséhez kapcsolódik s amelynek nagyon szép kompozíciókat, terveket, virágrajzokat stb. köszönhetünk.

A protestáns főiskolák nagy hatását mutatja, hogy a kebelükből kikerült szellemi nagyságok mindig élő szeretettel gondoltak vissza az ősi almamaterék jótéteményeire és fő kötelességüknek ismerték, hogy megfelelő módon visszaadják azt, amit szellemiekben tőlük nyertek. Ez a hálaérzet a megfejtője annak a körülménynek, hogy protestáns főiskolai könyvtáraink a magyar tudomány és irodalom annyi jelesének eredeti kéziratával és dedikált könyveivel rendelkeznek. Bátran elmondhatjuk: a magyar történelem és művelődés mesés értékű eredeti okmányai jutottak ilyen hálalerozás alakjában főiskolai könyvtárainkba, ahol nemzedékek lelkeiben erősítik pusztá jelenlétükkel is a hitet, a reményt és az akaratot például követésére. A sok nagyértékű ilyenmű adományozás sorából elég legyen csak ARANY JÁNOS *Buda halálának* eredeti kéziratát fölemlítenünk, melyet menyé ajándékozott apósa egykori debreceni diáksága emlékére a főiskola könyvtárának. Érdekes kuriózumként megemlítem még, hogy a vezetésem alatt álló debreceni főiskolai könyvtárban körülbelül százra tehető azon kéziratok száma, melyek a magyar irodalom valamely emlékét tartalmazzák és vagy eredeti kézírások, vagy egykorú kéziratok.

A fentiekből, bármennyire vázlatos adatok is, kiviláglik a protestáns főiskolai könyvtárak igazi nagy jelentősége. De e jelentőséget talán mindennél jobban megvilágítja az a körülmény, hogy protestáns főiskoláink a magyar egyetemi élet kialakulásáig egyetemek voltak, kifejezett állami elismertetés nélkül is. Debre-

cen, Sárospatak, Eperjes, Nagyenyed, Kolozsvár élethivatásokra képesítő diplomákat osztogattak s ugyanazt a munkát végezték szűkebb hatáskörben, mint a jelenlegi egyetemek. Különösen kiemelkedett a többiek közül a debreceni főiskola, amely a leg-hatalmasabbá izmosodott és külföldön is messze elismert volt. A debreceni főiskola 1938-ban óhajtja alapításának 400 éves jubileumát megünnepelni és ehhez joga van, mert a főiskolai könyvtárban őrzött anyakönyve 1588 óta megszakítatlanul igazolja, hogy igazi főiskola volt. S mint ilyen, hazánkban a leg-régebbi főiskola. Működésének előzményei még 50 évvel korábbra mennek vissza. Nos, az a körülmény, hogy a protestáns iskolák közül a felsoroltak főiskolák voltak s köztük is a leghíresebb a debreceni, megmagyarázza, hogy miért voltak a főiskolákkal egybekötött könyvtárak is olyan nagystílűek, olyan fontosak és olyan egyetemes érdeklődést mutató intézmények. Azért, mert a hazai művelődésnek a régi egyetemi intézményeket pótló in-stitúcióiul szolgáltak.

A protestáns főiskolai könyvtárak jelentősége ma sem halványodott el. Ha e könyvtárak tiszta múzeumokká változnának is és semmi egyebet nem tennének, mint hűségesen és megfelelően őriznék a mult ragyogó emlékeit, még akkor is számot tarthatnának minden magyar ember becsülésére és támogatására, — jelenlegi helyzetükben azonban, amikor szegénységgel, közönnyel küzködve erejük végső megfeszítésével igyekeznek betölteni mult-beli hivatásukat, hogy világítótornyai maradjanak a magyar művelődésnek, kétszeresen és sokszorosan megérdemlik, hogy állam és közületek a mai mértéknél sokkal hathatósabban segítsék nemes feladatuk betöltésében. Nem újakat kell alkotni, hanem a meglévő régi bevált intézményeket kell az összedüléstől meg-óvni és a fejlődés megfelelő szintjén tartani. Ha e támogatás meg-lesz, meg vagyok győződve, hogy protestáns könyvtáraink továbbra is világotlani fognak s a magyar szellemi élet elmélyülését, nemesedését éppoly híven és eredményesen fogják szolgálhatni, mint hosszú századokon át tették. A többi hasonló jellegű intéz-ménnyel nemes versenyre fognak kelni, hogy végre máj egyszer minden vihar ellenére eldönthetetlenül és szétbonthatatlanul meg-építsék, megtámasszák és derűsebbé tegyék a jobb sorsra hivatott magyarság szomorú életét.

VARGA ZSIGMOND.